

Sara Andersson
C-uppsats i religionsvetenskap 15 hp
Handledare: Jürgen Offermanns
Högskolan i Halmstad
VT 2012

”En tid som andades förändring”

- **En uppsats om religiös hängivelse till mer än religion**

Abstract

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur idealen i statskyrkan och frikyrkorörelsen interagerade med arbetarrörelsens under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Sverige är under den här perioden ett samhälle i förändring på såväl politisk, social som religiös nivå och i detta arbete undersöks några perspektiv på konsekvenserna av dessa förändringar. Med en teori om varför människor blir religiösa, undersöker jag närmare vilken natur engagemangen i rörelserna kunde ha. Den tidiga arbetarrörelsen inspirerades av Marx och då marxism och en positiv religionsyn inte är förenliga vill jag visa på att när religionen slutade vara det som skänkte mening och tillhörighet ersattes den av den politiska ideologin.

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	4
1.1 Frågeställning	4
1.2 Metod.....	5
1.3 Teori.....	5
1.4 Tidigare forskning och litteratur.....	6
2 Resultat.....	9
2.1 Bakgrund.....	9
2.2 Den svenska arbetarklassens uppkomst och situation	10
2.3 Arbetarklassen blir en rörelse	11
2.4 Idealerna – om en marxistisk syn på religion.....	13
2.5 Den kyrkliga bakgrunden.....	14
2.6 Frikyrko och väckelserörelsen.....	16
2.7 Relationen till statskyrkan – en gemensam nämnare.....	20
2.8 Kristna fackföreningar och inbördes kritik	21
2.9 Arbetarna och kyrkan.....	22
2.10 Kyrkan och arbetarna	25
2.11 Folkrörelsernas funktion för individ och samhälle.....	30
3 Analys	32

1 Inledning

Idén till min uppsats fann jag till viss del redan i den bild som framkom under arbetet med min B-uppsats. Den behandlade undervisning i och styrning av skolan under 1800-talets mitt och slut då ansvaret flyttats från kyrkan till staten. Det är även i detta arbete Sverige, kyrkan och folket i landet som står i fokus men med en annan utgångspunkt. Jag fascineras av denna period av politiskt och religiöst engagemang, dess rörelser och nya idéers vindar som blåste i landet.

Vilka variabler är det som skapar denna explosion av rörelser, vem är det som deltar och hur såg de på varandra? Främst intresserar arbetarrörelsen mig, det är även den och dess frontfigurer som skall få ta störst plats i detta arbete. Protestantismen var under den här perioden en på alla plan central del av samhället, från statens håll via skolan lärde folket sig repetera Luthers lilla katekes. Kontroller av kunskaperna i form av husförhör och hustavlan med läran om stånden som därigenom förmedlades. Guds existens och verklighet var en vedertagen sanning och medlemskap i kyrkan gick inte att välja bort för att ta några exempel. Till denna kontext kommer industrialisering, bönder blir arbetare, upplysningens ideal och Darwins evolutionsteori utmanar den bibliska skapelseberättelsen. Marxistiska influenser och nya religiösa inriktningar kommer bland annat med återvändande Amerika-svenskar. De frågor jag har är flera, Frälsningsarmén hade många medlemmar från arbetarbefolkningen, hur gick det religiösa livet ihop med att engagera sig i arbetarrörelsen där religionen delvis förkastades? Vad hände i den enskilde människan och hur resoneras ställningstaganden fram? Var det någon skillnad i synen på frikyrkligt eller statskyrkligt engagemang från arbetarrörelsens sida? Detta är bara några men då detta är en C-uppsats med begränsat utrymme är att besvara alla en omöjlighet och mitt fokus måste bli snävare för att kunna utredas.

1.1 Frågeställning

Jag kommer i denna uppsats undersöka hur idealen i statskyrkan och frikyrkorna interagerade med de i arbetarrörelsen. Med extra fokus på de båda engagemangens natur och vilket behov de uppfyllde hos medlemmen.

1.2 Metod

Metoden med vilken jag tar mig an problemet består i att med hjälp av litteraturen beskriva bakgrunden till såväl väckelserörelsen och arbetarrörelsens uppkomst som den samhällliga kontext i vilken behovet av dem skapades. Detta kommer jag göra med hjälp utav tidigare forskning på de områden min frågeställning berör så som kyrkohistoria och folkrörelseforskning.

Jag kommer att studera deras ideal och syn på varandra, hur de argumenterade för sin sak och hur jargongen såg ut gentemot andra parter. Stort fokus kommer att läggas på de bådasyner och relation till statskyrkan, detta av flera anledningar. Frågor som involverade statskyrkan var på flera punkter central i arbetarrörelsens fokus och dess syn på kyrkor och religion påverkar uppfattningen av de frikyrkor som kom in i bilden. Frikyrko och väckelserörelserna hade inte heller någon brist på anledningar att kritisera statskyrkan, varför det blir väsentligt att titta närmare på denna arena där de båda rörelserna möts.

Vidare kommer jag med hjälp av tidigare forskning diskutera folkrörelsernas funktion för samhälle och individ, allt för att skapa en bredare bild av engagemangens natur. Jag kommer kortare diskutera en tolkning av Marx religionsyn, något som får komma in och förklara vad arbetarrörelsen grundade sina argument på.

Sammanfattningsvis går min metod ut på att med hjälp av befintlig forskning utreda hur bilden ser ut både ur ett samhällsperspektiv men också ur ett mindre individperspektiv. Sedan använder jag nedan presenterade teori för att analysera det resultat som framkommit för att på så sätt söka svar på min frågeställning.

1.3 Teori

Den teori jag anser vara mest användbar för att ta mig an problemet presenteras bland annat av Furseth och Repstad och är en teori om varför människor blir religiösa vilken handlar om att människor blir religiösa därför att de söker mening och tillhörighet i tillvaron. De menar att människan handlar utifrån sina omgivningar och för att förstå handlingarna måste också motiven bli förstådda. De stödjer sig bland annat på forskning av Weber¹, Berger² och McGuire³ men framhäver också hur den kritiserats för att representera en syn på religion som är för intellektualistisk.

---

¹ Levde 1864 – 1920, nationalekonom, filosof och sociolog från Tyskland.

² Född 1929, professor i sociologi och luthersk teologi vid Boston University.

³ Professor i sociologi och antropologi vid Trinity University i Texas.

Vidare diskuterar de hur religionen under stor del av människans historia varit den faktor som till störst del bidragit med mening, tillhörighet och ordning i tillvaron, något som människan hävdas sträva efter. De hänvisar åter till Weber och även Berger som hävdar att det behov hos människan att söka mening och tillhörighet är särskilt stort då denne stött på lidande som orättvisor, olyckor eller död. Situationer som dessa kan skada trovärdigheten för det meningssystem personen förlitar sig på och där har religioner erbjudit teodicéer som svar. En teodicé legitimerar och förklarar det som skapade tvivlen exempelvis med ett löfte om belöning för mödan i ett efterliv, eller att den skyldige kommer att få betala för sin handling på ett eller annat sätt. Här hävdas att det inte räcker med mening för människan, hon söker också gemenskap och i den gemenskapen med likasinnade bekräftas de meningsgivare som delas av gruppen och trovärdigheten förstärks på så sätt av massan. Vidare hämtas influenser från Berger och hans teori om en socialt konstruerad verklighet och inom den, en socialt konstruerad trovärdighetsstruktur. Den går ut på att gruppens gemensamma verklighetsbild framställs genom diverse social interaktion och samtal, där de förhandlar sig fram till deras sanning om hur verkligheten ter sig. Denna tas sedan menar han som given och eventuell kritik bemöts som ondsinta försök att skada den egna gruppen och undersöks därför inte för att se om det ligger någon sanning i den.

Jag vill med hjälp av denna teori, religion som sökande efter mening och tillhörighet, visa på hur de som inom arbetarrörelsens tidiga skede övergav religionen, bytte ut den mot ett annat meningssystem – politiska ideologier. Behovet av mening och tillhörighet fanns kvar men religionen gick inte att kombinera med en materialistisk världsbild. Socialismen ersatte den och engagemanget i arbetarrörelsen blev av samma natur som engagemanget i religionen.

1.4 Tidigare forskning och litteratur

Jag kommer att använda mig utav tidigare forskning så som *Sveriges kyrkohistoria volym 7* av Oloph Bexell, som behandlar svenska kyrkans historia under perioden 1860 till 1900-talets första tiondel vilket faller väl med min undersökningsperiod. Bokens huvudsaklige författare Bexell var då boken kom ut för nio år sedan professor i kyrkovetenskap vid teologiska fakulteten, Uppsala universitet.

Boken tar upp samhällsförhållanden under perioden, den teologiska och ideologiska kontexten och såväl strukturer inom kyrka, frikyrka som individuella exempel. Detta gör den till ett väl värt att använda översiktsverk till både det stora samhällsperspektivet och det mindre individperspektivet

av min frågeställning.

Ett problem med källan kan anses vara att den är utgiven och sponsrad av kyrkliga aktörer så som svenska kyrkans forskningsråd. Jag menar med detta inte att den skulle vara partiskt skriven men den som författar orden har alltid tolkningsramar med sig och att vara helt objektiv är närmast omöjligt. Att själv till ett arbete av denna storlek samla in alla de källor författaren sammanställt vore omöjligt varför boken kvarstår som ett bra arbetsredskap.

Vidare kommer jag att använda mig utav *Kyrkan och arbetarrörelsen* skriven av Sven-Åke Rosenberg år 1948, som i sin bok går djupare in på den relation och interaktion som skedde mellan kyrkan och arbetarrörelsen under tiden för rörelsens uppkomst och några årtionden framåt.

Han utgår ifrån källor som tryckt material från arbetarrörelsens håll så som tidningar och affischer, kyrkomötesprotokoll och partimötesanteckningar bland annat. Av detta gör han en sammanställning och förmedlar en levande bild av hur jargongen lät, hur det bemöttes av motståndaren och hur den inbördes diskussionen lät. Författaren tar även han upp djupare individuella beskrivningar av rörelsens frontfigurer och ger på så sätt en inblick i den konflikt som inom denna person kan ha pågått.

Det är till stor del andrahandskällor men som i sin tur har väl kontrollerbara primärkällor, det hade även här som i fallet med Bexells bok varit allt för tidskrävande om ens möjligt att samla källmaterial i original till en jämförelse av den typ jag vill göra. Det medför naturligtvis att min analys således bygger på den bild som Bexell och Rosenberg förmedlar, en faktor som spelar in när det gäller trovärdighet.

Teori har jag hämtat från boken *Religionssociologi* av Inger Furseth och Pål Repstad, en bok som är syftad att vara en introduktion till religionssociologi och dess teorier. Jag har använt samma författares tolkning utav Marx religionsyn. Jag har även använt forskning av Mats Hellspong med hans bok *Korset, fanan och fotbollen* som jämför folkrörelsernas kulturmiljö. Hellspong är professor i etnologi vid Stockholms universitet och bidrar i det här arbetet med att bredda bilden av mina undersökningsobjekt.

Hilding Johansson har skrivit *Folkrörelserna i Sverige* som avser vara ett översiktsverk av de största folkrörelserna i Sverige, författaren var då boken gavs ut bland annat ordförande för statens folkrörelse forskningsdelegation. Även den används för att ge en bredare bild och fler infallsvinklar. Ytterligare verk på området arbetarhistoria som jag kommer använda är boken *Klass i rörelse* skriven av Lars Olsson och Lars Ekdahl. Olsson är professor i Historia vid Växjö universitet och Ekdahl docent i ekonomisk historia vid Södertörns högskola.

Boken bygger på källor från arbetarrörelsens arkiv och har som syfte att vara en historisk genomgång av rörelsens utveckling, till mitt arbete är det en bra sammanfattning av källor.

Kyrkoforskaren Alf Lindberg bidrar med boken *Väckelse, frikyrklighet, pingströrelse – väckelse och*

frikyrka från 1800-talets mitt till nutid. Den har jag valt för att ytterligare bredda mig för trovärdighetens skull samt att just denna del i hans serie passar väl in i den period jag ämnar undersöka.

Ett källkritiskt problem jag kan se med flera av böckerna är att de ofta är utgivna av ett förlag eller sponsrade av en organisation som står väldigt nära den de skriver om. Exempelvis Johanssons bok som gavs ut på Sober förlag som i sin tur ägs av nykterhetsrörelsen IOGT-NTO och Lindbergs bok som ingår i pingstskolornas skriftserie. Detta ger en självklart en tendens att författarens uppdragsgivare och/eller eventuella egna uppfattningar färgar hur resultat i deras arbeten framställs. Detta är dock ett problem som är svårt att komma ifrån då det alltid är någon som står bakom en text och det påverkar hur objektiv denne än försöker vara.

Ett annat problem kan vara urvalet av vilken forskning på området att ta del av, något som dock är nödvändigt för att arbetet ska gå att genomföra. Mitt arbete rör kategorier som arbetarrörelsen, folkrörelser, kyrkohistoria och svensk samhällshistoria för att nämna några ämnen det går in i. Därför finns det naturligtvis en uppsjö av forskning att botanisera bland, Rune Nordins bok *Arbetarrörelsen, idé, organisation och historia* eller Per Sundgrens *Kulturen och arbetarrörelsen: kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander* för att nämna enbart två, om arbetarrörelsen har det skrivits oändligt antal böcker med olika perspektiv.

Om väckelse och frikyrkor finns bland annat Erich Beyreuthers *Väckelserörelsen* och Torsten Bergstens *Frikyrkor i samverkan*. Samtliga områden är väl utforskade men just min frågeställning, sambanden och teoretiska utgångspunkt finner jag inte mycket om utan det är spridda delar uppdelade på de olika ämnena som jag använder för att sammanfoga ett svar och därför behövs också mitt arbete.

2 Resultat

2.1 Bakgrund

Ångkraften, telefonen och möjligheten att skicka telegram var uppfinningar som skulle få stor betydelse för folkrörelserna i Sverige, nya sätt att kontakta dem som befann sig långt bort, både snabbare och effektivare. Bexell tar upp perioden 1870-90 som speciellt betydelsefull även om Sverige på 1800-talet i sig kan beskrivas som ett samhälle i snabb förändring. På det sociala, religiösa och politiska området skedde förändringar som påverkade varandra och de rörelser som kom att växa fram som ett resultat av detta.⁴Trots den dåtida massutvandringen till främst Amerika så växte befolkningen i en sån takt att allas behov blev svåra att tillgodose.⁵

Jordbruksmaskiner effektiviserades varför efterfrågan på arbetskraft inom jordbruket minskade och folket fick söka sig bort från hembygden för att arbeta.

Industrier byggdes som aldrig tidigare, vid sekelskiftet 1900 var gruvarbetarna redan uppe i 26 000 till antalet och sågverksarbetarna var 34 000.⁶ Att jobben numer i större omfattning fanns i städer och tätorter ledde till ökad urbanisering, något som järnvägsbygget ytterligare bidrog till.

Människor kunde förflytta sig på ett annat och enklare sätt än tidigare, isoleringen som ofta var fallet på landsbygden kunde brytas och idéer likväl som människor kunde sprida sig över större områden. Redan på 1700-talet i delar av övriga Europa kom upplysningens nya naturvetenskapliga ideal med bibel och kristendomskritik som följd.⁷

Det var en tid som andades förändring och Bexell tar upp Darwins evolutionsteori på 1800-talet och dess konsekvenser. Han menar att många unga på den här tiden fann sig i en situation där de måste välja mellan en vetenskaplig eller religiös världssyn.⁸

---

⁴ Bexell, 2003: 94.

⁵ Olsson, 2002: 8-9.

⁶ Olsson, 1002: 10-11.

⁷ Johansson, 80: 21.

⁸ Bexell, 2003: 166.

2.2 Den svenska arbetarklassens uppkomst och situation

För att börja med hur bondesamhället Sverige kom att få en arbetarklass så beskriver Olsson hur en stor del utav befolkningen innan industrialiseringen bodde och livnärde sig på landsbygden. Om inte som bonde så som piga, dräng, statare eller torpare, ofta arbetade dessa hos en som Olsson uttrycker det om inte förmögen så åtminstone högfärdig husbonde eller godsägare.⁹ Utan att vara subjektiv så går det att påstå att godsägaren i samhällets ögon hade betydligt högre status såväl socialt som maktmässigt jämfört med sina anställda.

Det var inga rättvisa förhållanden som rådde efter dagens mått och förmögenhet avgjorde hur många röster som fick läggas vid val.¹⁰ Den som stod utan ekonomiskt kapital, fick med andra ord inte möjlighet att påverka sin situation genom att rösta.¹¹

Vidare diskuterar Olsson hur de med makt beslutade ur sina egna perspektiv och uppfattningar om världen och samhället. En som kanske aldrig behövt kroppsarbete tog besluten för hur pigornas och drängarnas dagar skulle fortlöpa.¹²

Stataren hade kanske minst makt över sin egen situation, en statare var en på gården årsanställd gift man som även bodde där, ofta väldigt trångt och under fattiga förhållanden.¹³ Författaren beskriver hur familjen var till husbondens förfogande efter arbetsförmåga och menar att barnarbete var vanligt. I Sverige var barnarbete som förekom inom jordbruket utan något regelverk fram till år 1930.¹⁴ Barn ansågs vara enklare att påverka och forma varför de ofta fick börja arbeta i ung ålder. Det var vanligt att de fick börja med ett lättare arbete för att genom det skapa en naturlig ingång till lönearbetet.¹⁵ En arbetssituation som handlade om att producera effektivast möjligt med långa dagar och kontroll av arbetarna beskrivs av Olsson och ledningarna ska ha klagat på svårigheten att disciplinera sina anställda.

Till vanligheten hörde också att då makten var centrerad till en så liten del av befolkningen kunde fabriksägaren, ordföranden i kommunstyrelsen och hälsovårdsnämnden vara samma person.¹⁶

Ytterligare beskrivs sänkningar av redan låga löner trots att statliga bidrag utdelats som kompensation när priset på en råvara sänkts. Sådana exempel tillsammans med ökade

---

⁹ Olsson, 2002: 8-9.

¹⁰ Enligt vad som kallades fyrskalan hade både juridiska personer, exempelvis ett företag och en privatperson rösträtt utifrån hur stor skattepliktig inkomst samt förmögenhet denne hade. Rösterna kallades fyrkar och Olsson ger exemplet i Surahammar år 1899 där Bruket hade 45 000 av de 60 000 fyrkarna och arbetarna tillsammans hade 10 000.

¹¹ Olsson, 2002: 12-13.

¹² Ibid.

¹³ Olsson, 2002: 8-9.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Olsson, 2002: 12.

levnadskostnader i städer och tätorter där industrierna ofta låg är några av de saker som senare leder till protester, demonstrationer och organisering i fackföreningar.¹⁷

Med järnvägsbygget bildades så kallade stationsstäder, som ofta blev centrum för byggen av folkets hus och frikyrkor. De blev samlingsplatser för folkrörelserna och för deras medlemmar.

Agitatorer kunde nu nå fler som tidigare bött för avlägset.¹⁸ Cykeln som nytt transportmedel i var stuga påverkade också. Det blev lättare att ta sig längre sträckor för fler människor vilket skapade möjligheter att samlas.¹⁹

Som tagits upp tidigare så lämnades nu föräldrahemmet och hembygden för att söka arbete, något som ofta kunde leda till en viss isolering. Gamla kontaktnät bröts och här menar Johansson att rörelserna spelade en viktig roll genom att erbjuda en ny gemenskap. Han menar att rörelsen oavsett om det var arbetarrörelsen eller en nykterhetsorganisation blev som en andra familj för den som var engagerad.²⁰

Skolreformen påverkade även den, nu skulle alla gå i skolan som blev en mötesplats och Johansson berättar hur flera pionjärer möttes just där.²¹ Landsbygdsborna blev alltså Sveriges arbetarklass, från piga till textilarbeterska eller från dräng till att arbeta i gruvarbetare.

2.3 Arbetarklassen blir en rörelse

Tidigare än på 1880-talet hade inte industrialiseringen i Sverige nått så långt att det fanns en egentlig arbetarklass att tala om,²² flera andra länder hade redan genomgått en liknande process.²³

Detta menar Hellspong kan förklara varför det ofta var svenskar som bött i eller besökt andra länder som kom tillbaka med dessa idéer om organisering. Fackföreningar och rörelser i dessa länder fick stå modell för de svenska.

August Palm är en man som frekvent dyker upp i litteraturen och var en pionjär inom rörelsen som själv stötte på socialismen i Tyskland. Han tog sedan med sig idéerna till Sverige och bland annat danska fackföreningar ska ha hjälp till med uppstartandet av de svenska.²⁴

Rörelsen i organiserad form menar Hellspong kan delas in i två huvudkategorier som bestod utav fackföreningarna och den bredare mer politiska arbetarrörelsen. Fackföreningarna fokuserade mest

---

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Johansson, 1980: 45.

¹⁹ Johansson, 1980: 49.

²⁰ Johansson, 1980: 51.

²¹ Ibid.

²² Hellspong, 1991: 27.

²³ Johansson, 1980: 45.

²⁴ Ibid.

på villkor gällande arbetsplatsen och arbetsmiljömässiga förhållanden.²⁵ Inte enbart ur arbetarens perspektiv utan också för att tillgodose arbetsgivaren.

Fackföreningarna och arbetarrörelsen sammanslaget hade jämfört med andra folkrörelser ett betydligt större medlemsantal. Detta är något som Hellspong menar bör tas med en nypa salt och berodde till en del på det tvång att tillhöra en fackförening som i praktiken fanns på många arbetsplatser.²⁶ Till detta sammanhang visar Hellspong ett exempel från 1970-talet där endast 100 av 5000 medlemmar i en kommun var vad han kallar enskilt anslutna och inte via en fackförening.²⁷

Det är bland annat på grund av detta som det blir viktigt att dela in rörelsen i undergrupper.

Fackföreningsmedlemmar var inte nödvändigtvis socialister med ett starkt personligt driv.

De kan i flera fall inte haft något val vilket förmedlar en bild av ett större engagemang än vad som i själva verket fanns.

Den andra huvudgruppen var av en bredare mer politisk art och ville förändra på större arenor än på arbetsplatsen. Där ville de ändra på hela samhällets struktur och instiftade mötesplatser som ett alternativ till dem som fanns. Folkets hus, folkets park, egna teatrar och bibliotek.²⁸ Även socialistiska julottor erbjöds som ett alternativ till den kyrkliga.

De lyckades ganska bra då julottorna anordnades i ca 50 år, Hellspong skriver att de inte var av ateistisk art men nog så profana.

Mötesplatserna fungerade som ett alternativ till kyrkliga sådana för arbetarklassen både för bildning som ABF – Arbetarnas bildningsförbund men också för nöje och gemenskap. Författaren beskriver hur folkets hus och folkets park var föregångare till det senare begreppet folkhemmet som länge präglade svensk politisk diskurs.²⁹

De starkaste idealen inom rörelsen var skötsamhet, fylleri var ett stort allmänt problem i samhället och som representant för arbetarrörelsen uppmanades medlemmarna att vara måttfulla i sin alkoholkonsumtion även om de ej var absolutister.³⁰

Det politiska partiet Socialdemokraterna bildades 1889 och direkt från start antogs inget officiellt partiprogram. Deras viktigaste punkter bestod i införandet av demokrati, allmän lika rösträtt och avskaffandet av statskyrkan där religion istället skulle behandlas som en privatsak.³¹

---

²⁵ Hellspong, 1991: 27.

²⁶ Hellspong, 1991: 31.

²⁷ Ibid.

²⁸ Hellspong, 1991: 31.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

2.4 *Idealen – om en marxistisk syn på religion*

Eftersom den tidiga arbetarrörelsen influerades mycket utav Karl Marx och hans tankar kring religionens syfte och innehåll så är det relevant att åtminstone kort ta upp denna. Detta för att förstå varifrån rörelsen fick idéerna som influerade deras argumentation kring religiösa frågor.

Då detta inte är någon ny information kommer jag bara kort att punkta upp de drag som för mitt arbete är viktigast:

- Marx menar att religion är en illusion och en falsk bild utav hur verkligheten ser ut. Denna falska bild gör att människan upplever att kontrollen över sitt liv ligger hos en övernaturlig kraft, exempelvis den kristne Guden och att Gudens handlande övergår individens förstånd.
- Religion menade Marx är en överbyggnad som kan komma till först när de mest basala mänskliga behoven är uppfyllda. Det var ett sekundärt problem som skulle försvinna av sig själv om underbyggnaden den vilade på ändrades och arbetarna befriades från klassamhället.
- Marx hade en materialistisk syn på världen och menade att eftersom Gud inte finns kan inte heller Gud ha skapat någon religion, därav blir en marxistisk världsyn inte förenlig med Gudstro.
- Religionen menade han var ett uttryck för orättvisor och något som användes av överklassen för att hålla underklassen på plats genom att till exempel lova belöning i ett efterkommande liv. Den fungerade även för att legitimera klassamhället och dess strukturer, religionen var menade Marx ett hinder i kampen om det klasslösa samhället.³²

---

³² Furseth & Repstad, 2005: 48.

2.5 Den kyrkliga bakgrunden

För att förstå vilken stor roll kyrkan som institution i samhället spelade, och varifrån den kritik som senare blev så högljudd från flera håll kom ifrån, är det meningsfullt att gå igenom mer detaljerat hur den kyrkliga kontexten såg ut.

Svenska samhället var religiöst enhetligt där den luthersk-ortodoxa tron och dess värderingar präglade i princip alla områden, stora som små. Alla svenskar men främst statliga ämbetsmän förväntades göra det tydligt att de bekände sig till statsreligionen vilket gjordes genom deltagande i gudstjänster och att ta nattvarden.³³ Det senare beskrivs av Bexell inte bara som ett religiöst ställningstagande utan också som ett sätt att visa sin borgerliga solidaritet.

Söndagen skulle helgas, det var en vilodag och i lagen stod inskrivet att allt yrkesarbete som kunde avstås ifrån så skulle göras. Att bryta mot denna lag ansågs särskilt illa om det till råga på allt skedde under tiden som högmässan pågick.³⁴

Enligt den kyrkolag som instiftades år 1686 skulle prästen förhöra och kontrollera församlingens katekeskunskaper, något som ofta skedde i samband med söndagens gudstjänst. Författaren beskriver att en stor del av prästens roll fram till mitten på 1800-talet var att kontrollera att folket kunde sin tro, lyssnat och tagit till sig av kyrkans budskap.³⁵ En statens megafon är ett annat uttryck Bexell använder för att beskriva den samtida synen på prästerna, något han menar förstärktes då de efter varje predikan läste upp en rad kungöranden.

Oavsett vad den individuella prästen ansåg om detta uppdrag så var det en uppgift som måste göras och ska ha kunnat ta flera timmar i anspråk beroende på nyheternas natur.³⁶ De kunde vara av väldigt varierande art, allt ifrån stulet eller borttappat gods, kommande auktioner och andra lokala affärer. Också lagtexter som skulle läsas upp i sin helhet, från statens håll ansågs säkerligen detta informationsverktyg som mycket smidigt men långt ifrån alla höll med om den åsikten.

Prästerna klagade och menade att det både tog fokus från det väsentliga – Guds ord och att det var ovärdigt för en präst att stå och läsa upp sådana saker för sin församling.³⁷

Vidare så är människors placeringar i kyrkan också intressant att titta närmare på. Det varierade visserligen stort lokalt hur platserna fördelades men generellt kan de jämföras med samhällsstrukturen i miniformat. Som en rest från en tid då gudstjänster avhandlades stående och

---

³³ Bexell, 2003: 10.

³⁴ Bexell, 2003: 11.

³⁵ Bexell, 2003: 12.

³⁶ Bexell, 2003: 13.

³⁷ Ibid.

kyrkbänkar var privat egendom ditförd av ägaren till bänken så hyrdes bänkrader ut. Det kunde finnas lås på sidan av bänkdörren som bara ägaren eller den som hyrt hade tillgång till, varför de som hade ekonomin till detta också var de som hade möjligheten.³⁸ Hyran skriver Bexell var en god inkomstkälla för kyrkorna och kunde användas för underhåll av byggnaden till exempel.

Längst bak fanns de så kallade fribänkarna, där och längs med sidorna i kyrkan satt ofta de som blivit utan fast bänkplats, ofta tjänstefolk, soldater och lönearbetare. Bänkarna längst fram i kyrkan var vanligtvis reserverade för personer med hög status i samhället, som sagt med lokala avvikelser. Det finns också beskrivet om roterande bänkplatser så att de som satt längst bak ena veckan fick sitta längst fram nästa så att alla fick möjlighet.³⁹ Män och kvinnor satt skilda åt, männen satt ofta i den södra delen av kyrkan och kvinnorna i den norra.

Kyrkan och staten hade inte en problemfri relation, något som både framkom tidigare gällande tvånget att läsa upp kungörelser, men också nattvarden var ytterligare en källa till konflikt.

Att inte ta nattvarden var inte förenligt med samhälleligt förtroende eller ett gott anseende bland andra människor. Det var också ett krav för att få ingå äktenskap och studera vid tekniska högskolan, folkskollärarseminariet med flera utbildningar.⁴⁰ Samtidigt som det var något som krävdes på samhällsnivå var det något av det heligaste kyrkan hade. Det var en av de mest intima formerna till kontakt med Jesus och sågs på med stort allvar. Prästerna hade som uppgift att se till att ingen tog nattvarden som inte deltagit i skriftermålet och där bett om och mottagit syndernas förlåtelse.

Inte heller den som inte fullkomligt förstod handlingens innebörd och djupa mening fick delta.

Det gick inte att delta så kallat ovärdigt eller med världslig avsikt, här kunde det alltså uppstå något av en intressekonflikt parter emellan.⁴¹ För att ta ett sista exempel så framhäver Bexell den makt över individers val som kyrkan och staten hade då de verkade tillsammans.

Fram till år 1863 förekom att de barn till exempelvis baptister, som inte trodde på och inte ville låta döpa sitt spädbarn blev omhändertagna för tvångsdop.⁴² Det kunde gå till som så att prästen såg ett fall av vägran till dop, kontaktade då i sin tur länsstyrelsen som utfärdade ett tillstånd till så kallad handräckning. Då kom kronobetjäningen på besök till föräldrarna, omhändertog barnet med motiveringen att föräldrarna inte förstod vad som var bäst för barnet och lät det helt sonika döpas ändå. När dopet senare blev tillåtet att hållas i andra lokaler än i kyrkan visar Bexell på de klasskillnader som kunde utläsas genom hur kyrkliga ceremonier utfördes. De välbärgade familjerna höll hellre sina barndop i sitt eget, eller prästens hem medan de fattigare oftare döpte sina

---

³⁸ Bexell, 2003: 14.

³⁹ Bexell, 2003: 15.

⁴⁰ Bexell, 2003: 16-17

⁴¹ Ibid.

⁴² Bexell, 2003: 18.

i kyrkan.⁴³

2.6 *Frikyrko och väckelserörelsen*

Kyrkans tidigare självklara maktställning i det svenska samhället var som sagt hotad från flera håll, upplysningens vetenskapliga ideal och den kritik av bibel och kristendomen som den medförde.

Även romantiken, liberalismen och tankar om att individen själv skulle ha ett större bestämmande kring sitt religiösa liv framhävs som faktorer till frikyrkornas framväxt.⁴⁴

Redan på 1700-talet ges exempel på olika inomkyrkliga väckelser med inspiration från Tyskland, Ryssland och Sibirien så som pietismen och herrnhutismen.⁴⁵

Dessa tillsammans med presbyterianismen som har sitt ursprung ifrån Skottland och baptismen från både Tyskland och USA bidrog med en våg av influenser som låg till grund för de svenska rörelsernas ideologiska ställningstaganden.⁴⁶ Några orsaker som enligt Lindberg hjälpte den

svenska väckelsens framåt var bland annat att de som deltog fick en ny ofta mer intim gemenskap som präglades av hopp och framtidstro. Deltagare som upplevde sig som inte så mycket värda i förhållande till andra, fick i väckelsen ofta en viktig funktion och på så sätt en större betydelse.⁴⁷

Att vara sann kristen var nu inte enbart en fråga om att vara döpt och tagit nattvard utan avgjordes enligt de som Lindberg kallar väckelsens folk av att ha tagit del av den personliga omvändelsen.⁴⁸

Bexell menar att även de som var anhängare av naturvetenskapen hade ett närmast religiöst engagemang i att sprida och hävda sina åsikter.⁴⁹ Något som ytterligare visar på hur präglad av kampvilja och idealism den här perioden var, oavsett om det var Gud, revolution eller vetenskap det handlade om.

Influenser från andra länder gällande alternativa kristendomsutövanden vann intresse hos folket, utbildningen som nu skulle ske i statlig regi var också något som påverkade.

En pionjär på området var George Scott, en metodistpredikant från Skottland som funnit sin väg till Sverige på 1830-talet. Han var den som 10 år senare fick Betlehemskyrkan invigd, en av de allra första frikyrkorna i landet.⁵⁰

Just utvandringen till Amerika byggde broar länderna emellan och det har syns i rörelsernas utformning i Sverige. Bondsonen kunde komma tillbaka från det stora landet i väst och vara pastor

---

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Hellspong, 1991: 14.

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Lindberg, 1985: 8.

⁴⁷ Lindberg, 1985: 9.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Bexell, 2003: 168.

⁵⁰ Ibid

eller predikant redo att missionera och sprida sitt budskap på hemmaplan.⁵¹

Någon som passar bra in på den beskrivningen var Fredrik Olaus Nilsson som återvände från Amerika och blev den svenska baptismens tidigaste ledare. Han var dock för tidigt ute med dessa utövanden för att det skulle godkännas av lagen och landsförvisades i mitten på 1800.⁵²

Via brev var också vanligt att budskap spreds och utvandrade svenskar uppmanade vänner och familj som var kvar här hemma att anamma denna rätta tro.

Med begreppet frikyrkor menar Hellspong de samfund som stod i opposition till den etablerade statskyrkan, där som tidigare nämnt personlig tro ofta var ett krav för medlemskap och hos baptisterna exempelvis skulle nu dopet ske i vuxen ålder.⁵³

Hellspong har kategoriserat rörelserna som uppstod och talar då om fyra huvudgrupper som bestod i:

- **Lågkyrkliga grupper** – dessa har inte lämnat svenska kyrkan i någon större bemärkelse. De har en fristående eller mer självständig inställning till frågor som prästämbetets natur eller liturgin.
- **Lutherska frikyrkosamfund** – detta beskrivs av Hellspong som en grupp med förvånande öppenhet och variation beroende på församlingens geografiska läge. De har en egen nattvardsritual och Svenska missionsförbundet är ett exempel på rörelser som räknas hit. Ett brett spektrum av medlemmar var vanligt men rekryteringen ska ha riktats främst mot medelklassen.
- **Döparsamfunden** – Dessa hade en större andel medlemmar i städer och tätorter och kännetecknas av tron på vuxendopet som bekännelse. Pingströrelsen har kommit ur baptismen och beskrivs av Hellspong som en fundamentalistisk bokstavstroende rörelse där Filadelfiaförsamlingen i Stockholm på 1950-talet var världens största pingstförsamling.
- **Metodistiska samfund** – Dessa har liknat Svenska kyrkan till en sådan grad att de lyckats undvika större konflikter. Här är helgelsetanken central som innebär att leva ett kristuslikt liv är av större vikt än bibelns läror. Hellspong menar att rörelsens spridning följt järnvägen

---

⁵¹ Hellspong, 1991: 16.

⁵² Hellspong, 1991: 15.

⁵³ Hellspong, 1991: 13 & 15.

och så kallade stationsstäder blev typiska fästen för metodistsamfund. Dessa ska ha varit populära främst bland arbetare och i städer och orter långt ifrån sockenprästen.⁵⁴

En annan rörelse som inte i ordets egentliga mening räknas som en frikyrka men som är av religiös art och varit populär bland arbetsklassen menar författaren är Frälsningsarmén.

Den räknas till de metodistiska samfunden men saknade de sakrament som förknippades med statskyrkan. Inom armén var främst att leva kristuslikt och sociala frågor högt upp på agendan.⁵⁵

På det statliga kyrkoområdet stiftades år 1873 dissenterlagen som Bexell menar felaktigt beskrivs som en slags religionsfrihetslag. Han menar att det snarare rörde sig om att det nu överhuvudtaget var möjligt att lämna svenska kyrkan.⁵⁶ Detta var dock lättare sagt än gjort och kom med flera förbehåll, först skulle individen försöka övertalas och bli informerad om de risker som ett utträde innebar. Sedan var det inte så att personen kunde lämna religionen utan då någon lämnade måste denne gå över till ett annat av kungen godkänt samfund.⁵⁷ Det var det inte många som gjorde, romersk-katolska kyrkan och metodistkyrkan menar Bexell var de enda samfunden som tog steget.⁵⁸

På individnivå tar författaren upp Claes Lagergren som ett exempel. Han lämnade svenska kyrkan för att gå med i den romersk-katolska och beskrev hur omgivningen fick honom att känna sig som en landsförrädare.⁵⁹ Lagergren blev senare adlad till markis av påven och skrev utförligt om sitt liv och sina erfarenheter i sina memoarer.

Bexell beskriver hur bildandet av ett nytt samfund kunde gå till med missionsföreningen i Karlskoga som exempel.⁶⁰ Skogsvaktaren Johan Dahlin blev utnämnd till församlingsföreståndare vilket även manifesterades genom bön och handpåläggning. Med grund i Nya testamentet valdes sedan en slags ledningsgrupp för samfundet som bestod utav 10 äldste. Efter det höll dem tillsammans ett av de första frikyrkliga nattvardsfirandena utan präst men med ledning av församlingsföreståndaren.

Efter Dahlin så gick missionsföreningen mot att avsäga sig ett prästerskap i någon form. Bexell hävdar att med detta löste de upp den skillnad som hos lutheranerna gjordes mellan döpta och prästvigda. Istället sågs varje sann kristen vara på samma nivå som en präst med befogenhet att

---

⁵⁴ Hellspång, 1991: 19-21

⁵⁵ Hellspång, 1991: 22.

⁵⁶ Bexell, 2003: 96.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Bexell, 2003: 99.

⁶⁰ Bexell, 2003: 98.

själv hålla nattvardsceremonin.⁶¹

För att komma in på idealen så var de naturligtvis inte homogena för alla väckelse och frikyrkorörelser. Men något Bexell verkar ha funnit som en gemensam nämnare är den om nykterheten. Total avhållsamhet från alkohol kom att bli något av en självklarhet för den som blivit omvänd i den frikyrkliga väckelsen och även om anhängare av barn eller vuxendop inte kunde enas på alla områden så blev nykterheten ett gemensamt etiskt ideal.⁶² Författaren menar till och med att nykterhetstanken tillsammans med den om troendeförsamlingen skapade ett för den på håll spretiga frikyrkliga gruppen ett liknande levnadsmönster. Detta ideal vilade på helgelsetanken där den kristne avstår från syndiga handlingar för att kunna leva mer som Jesus enligt Bibeln ska ha gjort. Även tobak blev senare något som inte borde användas då det inte rimmade väl med syndernas frigörelse att ägna sig åt tobaksbruk.⁶³

Trots de olika läror och inriktningar frikyrkorna kunde ha så hölls 1905 ett möte mellan ledande representanter från metodismen, baptismen och missionsförbundet för att starta samarbete och se till deras gemensamma mål och intressen. Ett av dessa områden var det kyrkopolitiska där de enades om att ha en statskyrka var rentav obibliiskt och borde avskaffas.⁶⁴ Representanterna var inte ense om vilken form denna kommitté skulle anta och Lindberg redogör för de tre huvudalternativen som diskuterades. Från pingströrelsens håll fanns det de som inte ville se något frikyrkoråd alls och var emot vidare organisering, andra ville tvärtom att det skulle vara början till en enad frikyrka där rådet senare skulle få en bestämmande position som kyrkostyrelse.

En tredje vilja vilken blev den segrande var att det enbart skulle fungera som ett samarbetsorgan för att främja och bevaka likartade intressen och diskutera aktuella frågor som rörde lära eller politik.⁶⁵

Bexell beskriver hur frikyrkorna och väckelsen vid sekelskiftet präglades av en apokalyptisk stämning. Budskapet löd att Kristus återkomst sker snart och innan dess måste så många som möjligt räddas.⁶⁶ I jämförelse med arbetarrörelsen så hade frikyrkorna i sin utveckling som organisation vid den här tiden kommit längre. De hade redan en etablerad röst i samhället, arbetarna hölls fortfarande utanför på grund av de gamla reglerna om röstning där inkomst styr antalet röster gällde.⁶⁷ Olika former av frikyrklighet var populär och fick fäste på olika orter, på landsbygden exempelvis ska lågkyrkliga grupper fått större fäste än de fått i städer.

---

⁶¹ Bexell, 2003: 98.

⁶² Bexell, 2003: 105.

⁶³ Bexell, 2003: 105-106.

⁶⁴ Lindberg, 1985: 266.

⁶⁵ Lindberg, 1985: 266-267.

⁶⁶ Bexell, 2003: 197.

⁶⁷ Ibid.

Stationsstäder, alltså orter uppkomna i samband med att en järnvägsstation byggts och tätorter ska ha varit metodismens huvudsakliga områden att inrikta sig på, i metodismen också inräknat frälsningsarmén.⁶⁸

Bexell ger en målande beskrivning av Fredrik Fransson som efter att med många andra ha utvandrat till Amerika blivit lärjunge till en väckelseevangelist vid namn Dwight L. Moodys och sedan återvänt för att sprida budskapet. Författaren beskriver hur Fredrik gick runt på gator och torg, frågade om personen gett sig själv till Jesus för nu var undergången inte långt borta.

Han fick liksom de flesta som kommer med nya budskap motta kritik, men vittnen ska ha beskrivit hur det efter att ha lyssnat på honom ska det ha känts som att himlen när som helst skulle rämna.⁶⁹

Fransson startade bibelskolor utan knytning till något specifikt samfund och Bexell vill peka på att det var i dessa sammanhang och i Frälsningsarmén som kvinnor som talare och frontfigurer för första gången går att finna i Sverige.⁷⁰

År 1895 var i landet 125 196 personer registrerade medlemmar i de frikyrkliga samfunden,⁷¹ antalet som under perioden var engagerade i liknande aktiviteter utan att för den sakens skull tillhöra ett samfund redovisas inte.

2.7 Relationen till statskyrkan – en gemensam nämnare

Liksom av arbetarrörelsen så kritiserades svenska kyrkan av väckelsen och kallades ”statens organisation för religiösa ändamål”,⁷² en syn som inte vittnar om något större förtroende från frikyrkornas håll. Statskyrkan ansågs vara falsk och skenhelig och att ha någon inblandning däri var rentav att begå en synd,⁷³ en del av huvudkritiken låg i just relationen och samröret med staten. Exempel ges på hur svenska kyrkan på håll ska ha betraktats likvärdig med vilken annan statlig organisation som helst och begreppet statskyrka användes som ett negativt och nedvärderande begrepp. Just den dåtida innebörden begreppet statskyrka hade för många av dess kritiker gjorde att det blev en medveten och snarast politisk handling att inte kalla sin rörelse för kyrka utan snarare församling eller samfund.⁷⁴

Hos vad Bexells kallar radikala nyevangelister visar författaren på hur avståndstagandet från

---

⁶⁸ Bexell, 2003: 202.

⁶⁹ Bexell, 2003: 246.

⁷⁰ Bexell, 2003: 248.

⁷¹ Bexell, 2003: 251

⁷² Bexell, 2003: 117.

⁷³ Ibid

⁷⁴ Bexell, 2003: 118.

statskyrkan yttrade sig mer dramatiskt än hos de flesta andra kritiker. De ansåg sig nämligen vara de enda sanna kristna och att nattvardsfirandet därmed enbart var reserverat för dem att utöva och ville inte ha någon kontakt med statskyrkan. Den sågs av denna grupp som världslig och det bevisades bland annat av att prästerna var tvungna att läsa upp kungörelser under gudstjänster, världsliga aktiviteter ansågs inte lämpliga för kristna att delta i.⁷⁵

Det går att finna likheter i kritiken utav statskyrkan hos arbetarrörelsen och frikyrkorörelsen. Den ansågs av båda vara falsk och skenhelig, båda lägren kritiserade också främst rollen som institution. Beskrivningarna om Frälsningsarméns framfart och metoder ger också ledtrådar kring hur synen på staten och dess relation till religionen uppfattades.

Bexell ger flera exempel på hur frälsningssoldater för sin tros övertygelse struntat i böter, fängelsestraff och avhysningar. Hur soldater blivit släpade från bönen möten då de vägrat gå därifrån och trots allt motstånd bredde rörelsen ut sig. Just denna envishet och övertygelse menar författaren ska ha givit armén högre status i ögonen på åskådare. Det sände budskapet att omvändelsen i Guds namn var viktigare och större än statens lagar och motstånd, religionens metoder kunde inte begränsa sig till statens vilja likt statskyrkans.⁷⁶

2.8 Kristna fackföreningar och inbördes kritik

Vid sekelskiftet 1900 så menar Bexell att arbetarrörelsens kritik mot stat och kyrka nu hade två olika huvudinriktningar. Antingen så var den av marxistisk art där religionen var överklassens försök att kontrollera underklassen, eller så var Jesus socialist och statskyrkans representanter hade fått allt om bakfoten, förrått budskapet som gick i linje med socialisternas.⁷⁷

Vidare tar författaren upp den lag han refererar till som ”munkorgslagen” där han menar att stat och kyrka samarbetade. Den gick ut på att åtala de som gjort sig skyldiga till hädelse mot Gud och flera domar av varierande art ska ha fallit på både socialister och frälsningssoldater.

Om avsikten var att skrämmas och sätta exempel så fick den motsatt effekt, arbetarna blev bara mer övertygade om att de hade rätt. De fick genom detta vatten på sin kvarn och övertygelsen om att staten och kyrkan var i maskopi. Tron på att de ville tysta alla som gick emot statens vilja och var emot yttrandefrihet och demokrati blev starkare.⁷⁸

En del av de arbetare som inte kunde identifiera sig med den antikristna propagandan bildade sina

---

⁷⁵ Bexell, 2003: 119.

⁷⁶ Bexell, 2003: 172-173.

⁷⁷ Ibid

⁷⁸ Ibid.

egna fackföreningar. Ett exempel på en sådan som Bexell ger oss är Sveriges kristna arbetareförbund som bildades 1899, existerade fram till 1920 och som mest hade 10.000 medlemmar.⁷⁹

Det var ett politiskt medvetet beslut menar Bexell, att det var på långfredagen som socialdemokratiska partiet bildades och det gjordes inte utan att ta emot inbördes kritik. Från Uppsala typografiska förening kom frågan om det verkligen var klokt att ta avstånd från religionen och tron på det övernaturliga då det långt tillbaka varit viktigt för just deras målgrupp, fattiga arbetare.⁸⁰ Det skapade problem menade man från fackföreningen, många vars stöd rörelsen sökte var medlemmar i antingen kyrkan eller väckelsen.

Annat som kritiserades var det hån av kristendomen som många ansåg att ledarfigurer ägnade sig åt. Vid partiets bildande hade det slagits fast att religionen skulle vara en privatsak. Den behandlades dock inte som någon sådan. Det var inte så enkelt att utföra som att säga menar Bexell och en bidragande faktor kan ha varit den rådande kristna identiteten. Den kunde inte förminska till en individs ensamma samtal med Gud, den innefattade en social samvaro och gemenskap.⁸¹ Kritikerna ville också framhäva att det låg en skillnad i att bli utsatt för religiöst tvång, att bli indoktrinerad och att vara troende, något de uppfattade att partiet inte gjorde stor nog skillnad på. Partiet ändrade senare sin diskussion till att främst handla om kyrkans inflytande på samhället framför om den kristna teologin var sann eller inte.⁸²

2.9 Arbetarna och kyrkan

Rosenberg beskriver den svenska arbetarrörelsens rötter som ett hopkok av influenser från marxismen, franska revolutionen år 1789 och strider för frihet i England. Detta tillsammans med en vilja att göra något åt situationen i det egna hemlandet blev en startpunkt för arbetarrörelsen och Socialdemokratin i Sverige.⁸³

Författaren lyfter fram att rörelsen åtminstone i början var klart marxistiskt inriktad. Främst den tyska socialismen har använts som mall och applicerats på det svenska samhället – något som verkat begränsande för rörelsen menar Rosenberg. Han hävdar att för att fungera här skulle det krävt personer som var bättre lämpade att tolka idéerna än de som fanns. Orsaken till att det främst blev Tyskland svenskarna tog efter var flera, industrialiseringen i de båda länderna skedde relativt

---

⁷⁹ Bexell, 2003: 258-260.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Rosenberg, 1948: 9.

nära varandra i tid och det geografiska läget spelade in.⁸⁴

Som tidigare nämnt så stod det i Socialdemokraternas första partiprogram att de ville ta avstånd från och avskaffa statskyrkan och Rosenberg hävdar att det från börja främst var en kritik mot kyrkan som institution, hemvist för reaktionärer och motsats till det klasslösa samhället.

Kritiken var inte riktad mot den kristna trons grundpelare och att de själva i sin retorik använder sig utav religionen som argumentation för sin sak.⁸⁵

Exempel på det går att finna hos bland andra August Palm och Kata Dahlberg vilka får närmare förklaringar längre fram. Dessa hävdade båda att problemet var prästerna som misstolkade Jesus budskap och Palm använde fraser så som ”om det finns en rättvis Gud” i sina skrivelser.⁸⁶

Från socialisternas håll fanns det röster som menade att kyrkan sprang kapitalismens ärenden istället för att följa och manifesteras Jesu läror.⁸⁷ De menade att Jesus predikade kärlek och

broderskap och såg stora avstånd mellan vad Jesus förkunnat och hur kyrkan agerade i realiteten.

Kyrkan hängde inte med och uppdaterade sig inte i takt med rationalismens intåg, Hjalmar Branting beskrivs av författaren på 1880-talet ha betraktat kristendomen vara förknippat med vidskepelse och dumhet.⁸⁸ Kyrkans ledare höll fast vid fakta som många hävdade var vetenskapligt motbevisade och anklagades därför för hyckleri.

Trots att det inte verkade gå att förena ideologi och religion kom väckelserörelsen och arbetarrörelsen att förknippas med varandra och en av anledningarna till detta menar Rosenberg är att det inte var kristendomen i sig som var problemet. Politiskt strävade de båda åt liknande håll nämligen en större frihet och ett motstånd mot de tidigare gällande ordningarna.⁸⁹

Väckelserörelsen ville avskaffa statskyrkan för att människor skulle få vara religiösa på det vis var man och kvinna ville. Detta ville, beroende på hur man ser på det, arbetarrörelsen också, då de förespråkade en privatisering av religionen. Tron var något som människan skulle få sköta själv utan statlig inblandning eller indoktrinering. Däremot skriver Rosenberg att det var uppenbart att väckelserörelsen i sig inte hade något större behov av en revolutionär samhällsomvälvning.⁹⁰

Politiskt så stod de generellt åt det liberalare hållet för att gynna sina egna intressen och säkra sin egen överlevnad, det ansågs för riskfyllt att stöta sig med kyrkan och makten.

Han beskriver samtidigt inom väckelserörelsen en som han menar naiv tro på att om människor bara kunde få ta del av den sanna kristna personliga tron så skulle de rika inse att de bör ge till de fattiga.

---

⁸⁴ Rosenberg, 1948: 35-36.

⁸⁵ Rosenberg, 1948: 9-11.

⁸⁶ Rosenberg, 1948: 46.

⁸⁷ Rosenberg, 1948: 37.

⁸⁸ Rosenberg, 1948: 36.

⁸⁹ Rosenberg, 1948: 11-12.

⁹⁰ Rosenberg, 1948: 32.

Med detta skulle på ett naturligt sätt sedan samhällsproblemen lösa sig själva.⁹¹

Att ge bort pengar kan betraktas som välgörenhet, en företeelse arbetarna såg som närmast en styggelse och förolämpning då de inte ville ha allmosor utan rättvisa.⁹²

Rosenberg beskriver hur de från arbetarrörelsen menade att omsorgen av samhällets medlemmar inte fick vara beroende av religiös tillhörighet eller övertygelse och att dessa två saker måste skiljas åt. De behövandes omvårdnad skulle inte vara ett resultat av kristen välvilja.⁹³

Detta gjorde att både arbetarrörelsen och kyrkan nu såg med misstanke på det praktiska arbete som väckelserörelsen bidragit med och författaren menar att det inte uppmärksammades just därför.

De deltog bland annat till startandet av nykterhetsrörelsen, vars organisationer som från en början inte sågs på med blida ögon av arbetarna just på grund av kopplingarna till väckelserörelsen.⁹⁴

Rosenberg framhäver att det finns svårigheter med att studera arbetarrörelsens relation till kyrkan då han menar att deras vilja att demonisera fienden var större än att visa sanningen.

Religionen fick inte, som arbetarna påstodde att de ville vara en privatsak utan framställdes snarare som en rival till socialismen.⁹⁵ Författaren menar att få försökte förstå kristendomen och kyrkan med någon sorts neutralitet snarare applåderades selektivt de präster som talade för socialismen.

De som gjorde vad som går att kalla socialistiska handlingar utan att kalla det för socialism nära på ignorerades.

Rosenberg diskuterar huruvida orsaken till att det var kyrkan som institution som utmålades till fiende framför den kristna läran ytterligare kan ha berott på viljan att skapa en mer konkret fiende.

En lära är abstrakt och svårare att angripa och utmåla till syndabock.⁹⁶

Vidare diskuterar han att om folket hade haft en mycket annorlunda bild av kyrkan än vad socialisterna hade, eller om de inte köpt argumenten hade de aldrig vunnit den publik som de faktiskt gjorde.⁹⁷

Intressant är att huvuddelen av den kritik som framfördes mot kyrkan, till största del handlade om prästernas falskhet och påstådda okunnighet. Prästerna framhövs som bovarna i dramat framför ledarna för kyrkoinstitutionen, som de själva menade var det största problemet.

Den huvudsakliga kyrkokritiken från arbetarna går att sammanfatta i:

- Prästerna var ofta rika och tillhörde den kapitalistiska klassen

---

⁹¹ Ibid.

⁹² Rosenberg, 1948: 33.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Rosenberg, 1948: 38.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

- De var bakåtsträvande och inte öppna för förändring i ett föränderligt samhälle
- De var okunniga och bidrog till att folket förblev detsamma
- De ville ej delta i det praktiska samhällsarbetet
- De var hycklare som förmodligen inte ens själva trodde på sina predikningar⁹⁸

2.10 Kyrkan och arbetarna

Hur bemötte då kyrkan dessa högljudda protester från arbetarrörelsen? Rosenberg har gått igenom anteckningar från de många prästmöten som ägde rum under 1890 talet och där försökt utläsa hur deras syn på rörelsen var och hur den interna diskussionen lät.

Han framhäver att det inte är helt lätt att få fram en sanningsenlig bild utav situationen.

Muntliga källor var ofta så färgade av individers personliga åsikter och anteckningarna från prästmötena ger inte heller någon rättvis bild.⁹⁹ Med detta i åtanke är de ändå viktiga och ger tydliga indikationer.

I början ska kyrkan inte ha tagit rörelsen på allvar och intresserat sig för vad de ville eller deras ideologi genom att exempelvis studera Marx eller sätta sig in i det missnöje som rörelsen kom ur. Författaren beskriver det som att kyrkan lade störst fokus på vilken jargong arbetarna använde sig utav i sin argumentation. Hos kyrkans män framkom också teorier om att känslan av att vara underordnad var ett större problem än fattigdomen i sig.¹⁰⁰

Det ska även ha tolkats som ren avundsjuka och det framgår vara en så olik syn på klasstruktur från de båda hållen att kyrkan ser denna vilja till revolution och förändring som negativ och rentav en synd. Den sociala ordningen i samhället sågs på som skapad av Gud och att sätta sig upp mot den var att sätta sig upp mot Gud själv.

Detta framhäver Rosenberg var kanske det allra största problemet för kyrkan.¹⁰¹ Därför var retoriken arbetarna använde sig av, som kyrkans män påstås lagt sådan vikt vid, troligtvis inte av någon större vikt för hur de uppfattades.

En från kyrkans håll bristande verklighetsbild av hur den sociala situationen såg ut, samt deras eget ansvar i denna framgår också som ett problem när det kommer till att bemöta den kritik som de möttes av. Två exempel som Rosenberg tar upp som gör detta tydligt är frågan om fattigvårdsfrågan och situationen med barnarbete i Sverige. Dessa frågor förmedlar hur de två sidornas syn på

⁹⁸Rosenberg, 1948: 166.

⁹⁹Ibid.

¹⁰⁰Rosenberg, 1948: 165.

¹⁰¹Rosenberg, 1948: 157.

människor och vad som var av vikt som skiljer sig mycket åt.

När det kommer till fattigvården så kritiserade kyrkan den utifrån perspektivet att den saknade hjärta och barmhärtighet samt kvalitén på vården och inte fattigdom i sig.¹⁰²

Problemet framkommer inte vara att människor är fattiga och hur det ska lösas utan att de fattiga bör sörjas för med större omtanke. Rosenberg tar här intressant nog upp en medeltida syn på fattigdom som något hederligt och heroiskt, en som han beskriver helig storhet och han spekulerar i huruvida det fortfarande låg frön av detta kvar hos kyrkan.¹⁰³ Kyrkan ville ta hand om resultatet av fattigdom och bidra med välgörenhet medan arbetarrörelsen ville åtgärda fattigdomen och ha rättvisa framför allmosor.

När det gäller barnarbete så skriver Rosenberg att detta var ett område där det kunde förväntas uttalanden och ställningstaganden från kyrkligt håll. Faktum var under 1800-talets slut att barn arbetade i industrier, skadestatistiken var hög och de utnyttjades som billig arbetskraft.

Kyrkan sade i dessa frågor inte mycket alls i officiella sammanhang och det som uttrycktes var en oro över att barnen som arbetade då försummade sina studier.¹⁰⁴ Studier som i sin tur handlade mycket om kristendom varför kyrkans uttalande framstår handla mer om egna intressen snarare än barnens välfärd.

Kyrkan ställde sig politiskt på den konservativa sidan och motsatte sig frågor som gällde åtta timmars arbetsdag eller allmän rösträtt, de verkade inte förstå arbetarnas ideologi eller varför klassamhället var ett problem.¹⁰⁵ Överlag så verkar Rosenberg förvånad över det lilla i kyrkans uttalanden utåt som handlade om den sociala situationen i landet, ett intresse som dock ökade i samband med arbetarrörelsens kritik.

Här är dock viktigt att poängtera att det finns en markant och viktig skillnad i åsikter som individuella präster hade och det ställningstaganden kyrkan som institution gjorde. Kyrkans nära förhållande till staten gjorde att den av rent lagmässiga skäl var tvungna att vidta vissa åtgärder eller ställa sig på en viss sida i politiska frågor.¹⁰⁶

Ett talande exempel för detta är den präst som vidtog åtgärden att avlägsna ett barn från sitt hem då barnets far flera gånger vägrat sända sitt barn till skolan. Prästen agerade enligt lagen men fick ta emot mycket kritik för detta agerande men historien förtäljer inte prästens individuella åsikt eller vilja.¹⁰⁷ Genom att studera anteckningarna från dessa prästmöten kunde Rosenberg bevisa delar av den kritik som arbetarrörelsen kom med som överdriven, ibland även felaktig i förhållande till hur

---

¹⁰² Rosenberg, 1948: 160.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Rosenberg, 1948: 162.

¹⁰⁵ Rosenberg, 1948: 163.

¹⁰⁶ Rosenberg, 1948: 166.

¹⁰⁷ Rosenberg, 1948: 167.

prästernas situationer och ageranden i realiteten såg ut. Rosenberg fann att många präster ute i landet hade det svårt med sin ekonomi och begränsade resurser även om de inte var fattiga. De var ofta även väl utbildade inte bara inom ämnet teologi utan även inom naturvetenskapliga ämnen och språk. De ska ha kämpat för reformer och förändringar som folkundervisning och fattigas vård.¹⁰⁸ Här är dock frågan om inte arbetarrörelsen bara tittade på aktivitet inom områden som rörde deras egen sak och ur deras synvinkel, varför detta inte blev intressant för deras agitation. Det fanns dock undantag bland prästerna som bekräftar regeln, sådana som säkerligen stämde in på alla kritikpunkter. Kanske tog dessa individer mer plats och upprörde fler så att deras aktioner blev mer vida kända än de som bidrog med positiva framsteg för befolkningen.

Sammanfattningsvis så beskrivs kyrkans reaktion på kritiken under 1880-90 talet som:

- Från en början tog inte kyrkans ledning rörelsen på allvar, när de väl började göra det var det för sent.
- De förstod inte rörelsens ideologi eller varför klassamhället var ett problem
- De äldre, högt uppsatta såg på rörelsen nästan enbart som ett hot och en risk medan yngre präster ska ha haft en större benägenhet att se och förstå rörelsens agenda och även kunna se likheter med evangelierna när det gällde deras strävan för rättvisa
- Kyrkan svarade utåt sett med en passivitet och brist på den kämpaglöd och kraftiga retorik som präglade tidens folkrörelser vilket gjorde dem till ett tacksamt mål.¹⁰⁹

Redan senare under 1890 talet beskriver Rosenberg hur det sker förändringar i relationen kyrka och arbetarrörelse emellan. Han förmedlar en bild av en socialistisk rörelse som mognat på flera sätt.

Rent partipolitiskt så har socialdemokraterna funnit sin plats i politiken som en lugnare, mer parlamentarisk och saklig aktör på arenan.¹¹⁰

Rörelsen i stort började också arbeta mer taktiskt framför att skrika högst. Ledningen besökte en partidag i Tyskland och fick därifrån med sig nya influenser som spreds vidare till medlemmarna. Det gällde att inte stöta bort de arbetare som var religiösa med sin intoleranta inställning till religion.

Rörelsen tog en mer öppen linje och kristna socialister hälsades välkomna att delta i kampen och retoriken tog en mer saklig, lugnare form.¹¹¹

Förändringar av denna art togs dock ganska väntat inte emot utan förbehåll och som ett resultat splittrades rörelsen och mer radikala grupper bröt sig ut. Rosenberg pekar dock på det faktum att det

---

¹⁰⁸ Rosenberg, 1948: 166.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Rosenberg, 1948: 173.

¹¹¹ Ibid.

inte var någon radikal ideologisk förändring som skedde, statskyrkans avskaffande var i allra högsta grad fortfarande ett krav.¹¹²

Trots den hårda och oförlåtande kritik av religionen och kyrkan samt den till synes ganska klara bild från Marx's håll av religionen som en förtryckande illusion så är det ingen oproblematiserad bild av relationen till religion som framgår. På många punkter framgår hur ledande socialister har haft svårt att antingen överge religionen helt, att de istället för statskyrkan varit medlem i en frikyrka, sökt svar i andra religioner än kristendomen eller högt och tydligt tagit avstånd från allt som har med religiösa uttryck och Gud att göra.¹¹³

Exemplet Kata Dalström som ska ha varit en hängiven och beundrad socialistisk agitator visar på detta. Dalström var i början av sin socialistiska karriär en övertygad ateist som man då får anta inte fick ihop socialism med religion på något sätt utan ansåg att dessa två var oförenliga.

I slutet av 1890-talet ska hon ha funnit sig i en livskris och började då söka svar i en vad hon ska ha kallat revolutionär kristendom utan dogmer. Det stannade dock inte vid det utan en period ska hon ha kallat sig spiritist och kommunicerat med döda, en annan period identifierat sig med buddhismen. Enligt Rosenberg ska hon efter detta börjat tala för en sann kristendom efter Jesus läror som dagens präster inte kunde mena sig tillhöra med tanke på deras agerande.¹¹⁴

Konflikten med statskyrkan fanns alltså kvar och inte bara dem prästerna kritiserade hon utan även frikyrkoprästerna. Dessa såg hon på som kapitalister vilka ställt sig på de rikas sida.¹¹⁵

Det framgår inte i Rosenbergs berättelse om henne hur Dalström fick detta att gå ihop med marxistisk teori men hon fann en personlig kompromiss gällande socialismens relation till religionen som hon kunde acceptera.

Rörelsen gick som sagt mot en mjukare attityd gentemot religionen och ett återkommande tema i det officiella ställningstagandet var att religionen bör vara en privatsak. I den frågan menade partiet nu att ingen arbetare behövde överge sin religiösa övertygelse för att vara medlem men man bör ta avstånd från allt religiöst tvång och i synnerhet det kristna inflytandet över skolundervisningen.¹¹⁶

Rosenberg framhäver ytterligare de olika viljor inom rörelsen som kunde vara av Dalströms modell eller åt motsatt håll. Där kunde istället partimedlemmar vilja motverka alla sorters religiösa yttringar och det enligt deras uppfattning kristna fördummandet av folket.

Partiet antog ett yttrande om att i officiella religiösa diskussioner skall argumenten vara sakliga och hån bör inte förekomma. Broschyrer gavs ut i ämnet hur medlemmen på smidigaste sätt kunde undgå kyrkliga ceremonier och uppmanade läsarna till att avstå från att konfirmera och döpa sina

---

¹¹² Ibid.

¹¹³ Rosenberg, 1948: 174-175.

¹¹⁴ Rosenberg, 1948: 176-177.

¹¹⁵ Rosenberg, 1948: 178.

¹¹⁶ Rosenberg, 1948: 186-187.

barn. En ärlig kristen tro accepterades som undantag och den som kände att den behövde delta i kyrkans aktiviteter var inte ombedd att avstå.¹¹⁷

Sammanfattningsvis så skulle religiositeten vara en privatsak, statskyrkan och kristendomen i den dåvarande formen har varit en motståndare och stod nu fortfarande i vägen för att de socialistiska målen skulle kunna uppnås. Det krävdes inte av medlemmar att de skulle vara ateister eller överge sina övertygelser men de uppmanades undvika statskyrkans ceremonier och sammanhang om de inte starkt kände att de måste.

År 1905 skrivs utav Ola Kringen, en ledande norsk socialdemokrat en bok skriven på svenska som Rosenberg menar förändrade debatten en aning och fick inflytande i socialdemokratiska kretsar. Att ta upp alla hans teorier och förklaringar är inte relevant men i korthet så tar han upp Marx och menar att hans teorier inte applicerats korrekt på samhället. Han försvarar varför religionen och statskyrkan agerar som den gör samt menar att privatkyrkorna snarare är boven med sin odemokratiska och kapitalistiska organisation.¹¹⁸

Från exempel på socialister som kompromissade med den radikala åsikten så fanns det även präster som gjorde det samma. Någon som under perioden ansågs radikal i sina åsikter och syn på huruvida en präst kunde vara socialist var Biskop John Personne i Linköping som tyckte att själva frågeställningen i sig var konstig då han ansåg att socialismen inte var något annat än en politisk inriktning. Han såg inte hur det skulle stå i vägen för ett religiöst engagemang.

Han poängterade dock noga skillnaden mellan anarkism och socialism där anarkismen inte gick att förena med kristna ideal då den var mer än bara en ekonomisk politisk ideologi.¹¹⁹

Rosenberg visar på hur kring 1910-talet denne och fler präster nu öppet visade en större förståelse för arbetarrörelsen och dess strävanden.

Ett annat exempel är kyrkoherde Albin Holm som lånade ut sin mark för att möjliggöra löneförhandlingar mellan lantbrukare och lantarbetare, något som annars blivit svårt att arrangera då de ännu inte hade någon laglig rätt att organisera sig.¹²⁰ Ännu ett är när Holm tillät de anhöriga på en begravning ha röda fanor i kyrkan, ett beslut som den dåvarande biskopen Gottfrid Billing inte accepterade. Biskopen talade om att vidta åtgärder mot prästen som han tyckte gått över gränsen för vad som var godtagbart. Holm skrev dock ett brev med en grundlig förklaring som biskopen nöjde sig med och det hela framgår ha slutat utan större dramer för de inblandade.¹²¹

Sammanfattningsvis vill Rosenberg poängtera att enskilda prästers syn på och förståelse för

---

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Rosenberg, 1948: 188.

¹¹⁹ Rosenberg, 1948: 192.

¹²⁰ Rosenberg, 1948: 195.

¹²¹ Ibid.

arbetarrörelsens strävan ökade och fler vågade öppet stödja dem.

Däremot från högre positioner och i officiella uttalanden från kyrkans håll hade inte så mycket förändrats. Det gick år 1910 att gifta sig borgerligt och nattvards- och doptvånget var ett minne blott, nu skulle även frågan om borgerliga begravningar tas upp för beslutande.

I samband med detta uttalade sig Branting om hur det inte gick att bara klippa banden med kyrkan hur som helst utan det måste ske ansvarsfullt och planerat för att skydda folket mot andra maktstinna grupper så som katolska kyrkan eller opportunistiska frikyrkor.¹²²

Det uttalandet säger något om synen på kyrkorna och de religiösa ledarna i allmänhet. Var det inte den ena så var det den andra, alla var de likadana och ville ha makt.

Gällande kyrkans inblandning i skolan diskuterades vitt och brett under perioden och i den diskussionen framkom en vilja att starta socialdemokratiska söndagsskolor¹²³ och vikten av socialistisk utbildning av folket.

2.11 Folkrörelsernas funktion för individ och samhälle

För att ytterligare förstå behovet av folkrörelserna och motivet bakom den individuella hängivenheten så är det meningsfullt att titta på de funktioner folkrörelserna hade.

För samhället likväl som för rörelsernas medlemmar. Johansson som forskat om folkrörelser ber sina läsare tänka sig ett samhälle utan folkrörelserna eller de organisationer som de senare utmynnade i. Detta för att enklare kunna förstå hur många områden rörelserna har och har haft inflytande på och hur annorlunda saker skulle kunna te sig utan dem. Han menar närmast att samhället som det var då boken skrevs år 1980 kunde kallas för ett organisationssamhälle på grund av alla de funktioner de fyllde.¹²⁴

Han delar upp funktionerna i olika underkategorier jag kort tänkte redovisa.

Rörelserna som organ för gemensamma mål:

Johansson menar att de ofta börjat med ett missnöje gällande olika saker, det har kunnat vara dåliga villkor och rättigheter i arbetslivet, orättvisor på olika plan eller en strävan efter religionsfrihet till exempel. Människor har slutit sig samman för att uppnå ett gemensamt mål och oavsett målet så har rörelsens medlemmar tillsammans utformat dess natur och innehåll.

Rörelserna som en del av den gemensamma sektorn:

---

¹²² Rosenberg, 1948: 200-201.

¹²³ Rosenberg, 1948: 210-15.

¹²⁴ Johansson, 1980: 108.

Här hävdar Johansson att rörelserna representerade en på den tiden ny företagsform. Den offentliga sektorn har med rörelserna vuxit och skapat ansvarsområden och verksamheter som sedan tagits över i kommunal och statlig regi exempelvis bibliotek och ansvar för gatubelysning.¹²⁵

Rörelsernas demokratiska funktion:

En förening säger författaren är en demokrati i litet format – här fick människorna lära sig hur demokratiska processer går till genom att praktisera dem. Hur det går till att hålla eller delta i möten och beslutsfattande, argumentera, kompromissa och arbeta som ett kollektiv för att nå det gemensamma målet var andra lärdomar rörelsen kunde bidra med.

Genom rörelserna gavs det också fler möjligheter att påverka mer än vid allmänna val. Genom att vara medlem i ett politiskt parti eller att rörelser haft ansvar för verksamheter i samhället och på så sätt gett möjligheter att påverka. Genom sina medlemmar och storlek har de fungerat som påverkansgrupper på den styrande makten, många människor som går tillsammans och vill få igenom något väger naturligtvis tyngre än en allena.¹²⁶

Rörelserna som förmedlare av träffpunkter, gemenskap och en meningsfull fritid:

Här pekar Johansson på att även de som var djupt engagerade i de sakfrågor som rörelsen främst handlade om kom också på grund av sällskapet. Här fick människor ett liv på sin fritid och något som kändes meningsfullt och viktigt att göra och engagera sig i.

I början fungerade rörelser och gemenskapen där som en extra familj då människor oftare lämnade familjegemenskapen tidigt för att jobba på annan ort. Ett tomrum bildades som rörelsernas gemenskap fyllde. Om det då fanns både en centralorganisation och mindre lokala grupper kunde stora möten göra medlemmarnas värld större. Nya kontaktnät med människor som brann för samma sak skapades genom möten och samlingar på orter som kanske aldrig fått sig ett besök utan involvering i rörelsen.¹²⁷

---

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Johansson, 1980: 109-110.

¹²⁷ Johansson, 1980: 111.

3 Analys

Rosenberg beskrev de socialistiska agitatorerna och deras engagemang och retorik som i det närmaste av religiös karaktär. Kritik mot den egna ideologin blev inte mottaget som annat än illvilja och menat för att skada och en svartvit bild utav kyrkan och dess män målades upp. Rosenberg pekar på hur betydelsefulla influenser som kyrkan bidragit med ignorerats. Likaså att inte se till de kyrkans företrädare som stått upp för fattiga och utsatta om de inte uttalat talar för socialismen – i sådana fall blev de selektivt applåderade menar författaren. En ovilja till att se bilden objektivt beskrivs av både Bexell och Rosenberg med en övertygelse så stark att den blir viktigare än att undersöka alla fakta. Att statskyrkan och den tidiga arbetarrörelsen inför de egna målade ut den andre till fiende, vittnar om en relation till den respektive tron, må den vara religiös eller av politisk art, som liknar varandra i sin natur. Arbetarrörelsen behövde inte kyrkan, därför att de behov som kyrkan tidigare uppfyllt gavs nu av den politiska ideologin. Inte här sagt att jag menar att den är en religion, men den verkar hos de jag här undersökt ha uppfyllt samma eller väldigt liknande behov. I samband med det minskade behovet av kyrkan tror jag behovet av att förstå eller bli sams med den gjorde detsamma.

Genom att titta på en av de teorier till varför människor blir religiösa som presenteras av Furseth och Repstad vill jag visa på hur det bättre går att förstå relationen rörelserna emellan och söka svar på min frågeställning genom att titta på anhängarnas relation till sin ideologi eller lära.

En av grenarna inom teorin om rationella val, det vill säga att människan väljer den religion som lönar sig mest är den om människan som en mening och tillhörighetssökande varelse.

Det som funnits att välja på i Sverige var länge luthersk ortodoxi som ur socialistisk synpunkt uppfattades gynnade de rika och stärkte klassamhället med de orättvisor som det innebar, ett alternativ som inte gav arbetarna några bra villkor eller stora möjligheter till förändring av sin situation.

Kyrkans ledande figurer hävdade i sin tur att klasserna var satta av Gud, alltså var det en högre makt som beslutat att samhället skulle te sig på detta sätt. Att sätta sig upp mot detta blev i deras ögon likställt med att sätta sig upp mot Gud, denna aspekt som Rosenberg framhävde vara en av de största anledningarna till att kyrkan inte kunde ta till sig de budskap arbetarrörelsen ville förmedla. Marxismen förklarade samhällsordningen, religionen och erbjöd ett nytt meningssystem.

Rörelserna erbjöd gemenskap, tillhörighet och känslan av mening.

Marxismen som arbetarrörelsen inspirerats av lämnade inget utrymme för en gudstro, samtidigt har människan enligt denna teori ett behov av mening och tillhörighet som behövde uppfyllas.

Weber menade att av mening och tillhörighet är extra stort hos de som varit med om trauman eller orättvisor,¹²⁸ detta passar in på den bild som framkommit av den tidiga arbetarrörelsen.

Delar av deras verklighetsbild bygger på upplevelsen av att vara utnyttjade och orättvist behandlade av överklassen. Ytterligare uppgifter som stärker bilden av att socialisterna såg på sin ideologi som en livsåskådning ges i flera exempel av Rosenberg.

Ett exempel är August Palm som spred ordet om socialismen likt ett religiöst missionerande.

Han lämnade fru och barn och for tvärs över landet utan att veta var han skulle sova eller äta, allt för sakens skull och att sprida idén framkommer ha varit viktigare för honom än den egna välfärden.

Vidare är något som under arbetets gång blivit tydligt för mig skillnaden mellan att vara en siffra i medlemsstatistiken och att vara aktiv medlem i den politiskt orienterade arbetarrörelsen.

Tidigt framkom det att fackföreningsmedlemskap kunde vara i praktiken obligatoriskt på arbetsplatsen, oavsett individens ställningstaganden blev hen en siffra i statistiken som varit med i arbetarrörelsen. Att undersöka idealen och hur dessa gick ihop med exempelvis frikyrkoengagemang kräver därför att dessa studeras separat.

Jag undrade hur det hela gick ihop och ett av svaren är att det inte fanns ett ”det hela”, därför inte heller ett enkelt svar.

Flera individuella exempel på hur mötet mellan det till synes motstridiga kunde te sig kommer fram och det är en spretig bild som framgår med många faktorer som spelade in som svar på hur och varför. En person som hade orättvisa arbetsvillkor hen ville förbättra och deltog sporadiskt i möten, hade vänner och kollegor som också var engagerade och mest följde med behöver inte varit övertygad marxist. Det är en bild full av nyanser min undersökning ger och det finns inte ett eller två svar att ge utan flera lösningar beroende på vem och vad det gällde.

Rosenberg skriver om hur marxismen och en positiv religionsyn är oförenliga och de tidiga socialistiska ledarna var, får vi anta, inte religiöst aktiva. Det hade varit svårt att förklara även om Dalström gjorde sina försök som framkommit i litteraturen. Hon fick kompromissa och iså fall tala om en som hon menade, sann kristendom där kyrkan och prästerskapet kunde fortsätta vara hennes fiender och passa in i hennes syn på världen.

Alla hade inte heller samma förutsättningar att frigöra sig från statskyrkan, variabler som vilken generation man tillhörde, hur berest man var, vilken sorts utbildning hade man deltagit i spelade roll. I en tid där så många socialiserats in i kyrkans där Gud fader var högst verklig krävdes att flera variabler stämde för att det skulle bli möjligt att helt frigöra sig.

---

¹²⁸ Furseth & Repstad, 2005.

En av anledningarna till varför Frälsningsarmén blev populära bland arbetarklassen menar jag går att finna i att där gick det att kombinera en aktiv gudstro och religiös gemenskap med flera av arbetarrörelsens värderingar och stod jämfört med mindre utstickande frikyrkliga rörelser långt ifrån statskyrkan. Intressant här blir det som framkommit flera gånger, att det var statskyrkan som statlig och institution som var föremål för arbetarrörelsens kritik, det stärker ytterligare min förklaring då Frälsningsarmén varken var någon statlig institution eller kunde definieras som frikyrka. Frälsningsarmén som i motsats till vad statskyrkan kritiserades för hade sociala frågor och helgelsetanken, att leva som Jesus som ideal och därtill såg på sig själva som en armé för frälsning, inget statligt instrument. På så sätt kunde Frälsningsarmén vara ett alternativ för den som inte ville stödja statskyrkan men inte för den sakens skull lämna den religiösa gemenskapen.

Det geografiska läget och varierande utbudet är också en faktor som spelade roll, Hellspong skriver att Frälsningsarmén ofta fanns i tätorter och stationsstäder långt ifrån sockenprästen.

Många flyttade till städer för att arbeta och lämnade sitt gamla sammanhang, sin gamla kyrka och då fanns frälsningsarmén och andra frireligiösa rörelser tillgängliga med ideal som passade bättre in i tiden. Detta gav möjligheten att kombinera ilskan över sin situation och viljan att förändra den, med ett religiöst liv. Som sagt måste den självklara plats kristendomen och kyrkan haft i samhället, hos individen och gemenskapen vägas in. Bexell beskriver frikyrkopredikanten som frågade personer på gatan om de gett sig själva till Jesus, för nu beskrevs undergången vara nära.

Det var säkert inte så lätt att tacka nej till erbjudandet om frälsning i en tid då religionen väl började ifrågasättas men hade djupa, starka rötter hos människan och i samhällslivet. Det var även en smula naivt av mig att förvänta mig finna sakliga, sanningssträvande argumentationer från något håll.

Det var en annan tid där stora saker stod på spel för många människor, alla ville de ha rätt och bevisa sin sak. Syftet var inte att underdånigt be om lite bättre villkor, syftet var att sprida sitt budskap som det riktiga, oavsett om det var jordens undergång eller facklig kamp som var målet.

Ett tillfälle när det blev tydligt är då Rosenberg skrev om den vilja som fanns hos en del socialister att byta ut den kyrkliga söndagsskolan mot en socialistisk motsvarighet. De är missnöjda med statens religiösa indoktrinering men ville ta till samma medel själva, bara annat innehåll.

De som ville införa socialistisk söndagsskola framgår därför ha sett på sin ideologi med samma övertygelse som en kristen såg på sin lära.

Hur de arbetare som var kristna hanterade det antireligiösa budskapet framkom genom Bexell, fackföreningar som det tidigare exemplet typografiska föreningen i Uppsala framhävde att en viktig grupp föll bort med sådana budskap och pekade på att det var att skjuta sig själva i foten då

religionen varit så viktig för just den grupp vars sympati arbetarpartiet sökte.

Kristna fackföreningar blev en lösning, medlemmarna visade att de sympatiserade med kampen men att det inte behövde innebära ett kyrkligt avståndstagande. Just detta är intressant för min frågeställning eftersom det ger svar på en del av den. Gick verkligen alla med på att kyrkan målades ut till en fiende och att religionen hånades? Det visade det sig att dem inte gjorde och framhävandet av att en viktig väljargrupp kunde falla bort med sådan retorik fick reella förändringar att ske. Retoriken tonades ner och partiet började handla mer i linje med vad de från början hävdade att religionen skulle vara privat. Officiellt så ville alltså socialdemokraterna som parti att religionen skulle behandlas som en privatsak men det mötte också problem hos den kristna väljarskaran, det ansågs vara att förenkla något komplext då det kristna livet var mer än en tro – det var en gemenskap.

Mening och tillhörighet finner jag som ett återkommande tema, folkrörelserna generellt och deras funktion där Johansson framhävde gemenskapen och meningsfullheten som en av deras funktioner. Lindberg angav också den mer intima känslan av gemenskap och individens större betydelse i frikyrko och väckelserörelsen som en orsak till dess framgång. I arbetarrörelsen med sin gemenskap, den politiska kampen och separata mötesplatser. Jag anser det inte förvånansvärt att människor i en tid då valet inte tidigare funnits spreds ut i de olika rörelser som uppkom, det intressanta har varit att titta på exempel på hur det kunde gå till, och exempel på hur motstridiga ideal krockade.

Kanske berodde valet individen gjorde på var denne fann störst mening och tillhörighet utifrån livssituation och behov? Människor som satt i samma båt möttes och fann gemenskap och tillhörighet, de som inte fann den renodlat i en kunde kombinera två, kristna fackförbund är ett exempel på det. Bredden bland de frireligiösa grupperna bidrog också till den mångfald som jag funnit var fallet, i Frälsningsarmén kunde medlemmen avstå vad som kallades statskyrkans hyckleri och kämpa för sociala frågor utan att kalla sig socialist.

Flera däribland Dalström hävdade att Jesus i själva verket var socialist men feltolkats och missbrukats av statskyrkan och kunde på så sätt behålla prästerskapet och kyrkan som fiende. Detta samtidigt som hon gjorde anspråk på att tillhöra en sann kristendom som var förenlig med den tidiga marxistiskt inspirerade rörelsens ideal.

Nästan samtlig litteratur jag använt har framhållt hur tidsandan präglades och andades uppbrött på flera håll och att söka nytt och skapa förändring låg i tiden. På det religiösa området är det då föga förvånande att de som tidigare sökt något annat än den enda religiositet som var laglig, nu sökte sig till nya gemenskaper.

Väckelserörelsen med ofta karismatiska ledare och livligare sammankomster blev en kontrast till statskyrkans präster som förhörde katekeskunskaper. Frikyrkorna där den personliga tron var viktig

och inte präglades av tydliga hierarkier beskrivs av Lindberg ha gett människor en känsla av större betydelse.

Sammanfattningsvis har det krävts en stor förståelse för kontexten samhället befann sig i för att kunna ge några svar på min frågeställning. Svaren blir nämligen varken ett eller enkelt men jag har funnit den teoretiska utgångspunkten som en gemensam nämnare i de fall jag undersökt.

Det framkommer att arbetarrörelsen gav sina medlemmar den känsla av mening och tillhörighet som främst religionen tidigare stått för. Engagemangets natur i såväl arbetarrörelsen som religionen, statskyrka eller inte präglades av många liknande faktorer och som framkom i kritiken mot socialdemokraterna – det gick inte att förminska den kristna tron till en privatsak.

Det var en gemenskap och de som lämnade denna, kanske hade de aldrig känt att de tillhörde den alls, fann med största sannolikhet sin gemenskap i något annat.

Jag påstår inte att detta var någon ensamrådande faktor, sakfrågorna var högst reella och vem man var gav olika möjligheter

Däremot har jag i detta arbete visat på några exempel på just detta sökande, finnande och problem som kunde uppstå på vägen.

Det har varit intressant att se på denna tid i förhållande till hur det svenska samhället ser ut idag, från ett samhälle utan religionsfrihet till ett sekulärt där många finner sin mening och tillhörighet i annat än religiösa läror eller politiska ideologier.

Referenslista

Bexell, Oloph. *Sveriges kyrkohistoria. 7, Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid.*
Stockholm, Verbum, 2003.

Furseth, Inger & Repstad, Pål. *Religionssociologi: - en introduktion*
Liber, 2005.

Hellspång, Mats. *Korset, fanan och fotbollen: folkrörelsernas kulturmiljö i ett jämförande
perspektiv.*
Stockholm, Carlsson, 1991.

Johansson, Hilding. *Folkrörelserna i Sverige.*
Stockholm, Sober, 1980.

Lindberg, Alf. *Väckelse, frikyrklighet, pingströrelse: väckelse och frikyrka från 1800-talets mitt till
nutid.*
Ekerö, Kaggeholms folkhögskola, 1985.

Olsson, Lars & Ekdahl, Lars. *Klass i rörelse: arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling.*
Stockholm, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 2002.

Rosenberg, Sven-Åke. *Kyrkan och arbetarrörelsen.*
Lund, Gleerup, 1948.